

جُستاری در

بصائر الدرجات الکبریٰ

محمّد جعفری ربّانی

www.ketab.ir

المحكمة

محمد بن عبد الله بن محمد

— *Continued*

محکمہ تعلیم و تربیت

George Washington

1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 2680, 26

المؤلفون

Figure 1

المجلة ١٤٣٥ هـ - العدد ١٤٣٥ هـ - العدد ١٤٣٥ هـ

(این اثر با حمایت معاونت فرهنگی و ارشاد آمیلا می به چاپ رسیده است)

فهرست مطالب

۱۳	 مقدمه
۱۵	 پیش‌گفتار
۱۷	 ۱. مقدمات
۱۹	 ۱-۱. تعریف موضوع
۲۰	 ۱-۳. هدف پژوهش
۲۰	 ۱-۴. مسائل تحقیق
۲۰	 ۱-۵. فرضیات تحقیق
۲۱	 ۱-۶. پیشینه تحقیق
۲۱	 ۱-۷. ساختار تحقیق
۲۲	 ۱-۸. روش‌ها، فنون اجرایی و ابزارهای تحقیق
۲۳	 ۲. چشم‌انداز تاریخی
۲۵	 مقدمه
۲۵	 ۱-۲. معرفی صفار

- ۲-۲. وثاقت صفار و تمجید رجالیان از او ۲۸
- ۲-۳. جایگاه علمی صفار ۲۹
- ۲-۴. تألیفات صفار ۳۱
- ۲-۵. مشایخ صفار ۳۳
- ۲-۶. شاگردان صفار ۴۰
- ۲-۷. قرار داشتن صفار در طرق بسیاری از کتب حدیث شیعه ۴۳
- ۲-۸. طرق رجالیان به کتب صفار ۴۷
۳. خاستگ های فکری - فرهنگی بصائر الدرجات ۵۱
- ۳-۱. مضامین سیاسی - اجتماعی قم ۵۳
- ۳-۲. مکتب حائری قم ۵۸
- ۳-۳. مضامین دال بر فضیلت های اهل بیت علیهم السلام از دیدگاه مشایخ صفار ۶۸
- ۳-۴. مضامین دال بر فضیلت های اهل بیت علیهم السلام از دیدگاه مشایخ هم طبقه صفار ۷۶
- ۳-۵. مضامین دال بر فضیلت های اهل بیت علیهم السلام از دیدگاه شاگردان صفار ۸۰
- ۳-۶. اختلاف دیدگاه های کلامی میان حوزة قم و بغداد ۸۰
۴. اثرگذاری بصائر الدرجات بر دیگر کتب شیعه ۸۷
- ۴-۱. ارتباط بصائر الدرجات و کتاب کافی ۸۹
- ۴-۲. ارتباط بصائر الدرجات و کتب شیخ صدوق ۱۰۵
- ۴-۳. ارتباط بصائر الدرجات و کتب شیخ طوسی ۱۰۶
- ۴-۴. ارتباط بصائر الدرجات و کتب شیخ مفید ۱۰۷
- ۴-۵. ارتباط بصائر الدرجات با کتاب مختصر البصائر ۱۰۹
- ۴-۶. وسائل الشیعه ۱۱۱
- ۴-۷. بحار الانوار ۱۱۲
- ۴-۸. اثرپذیری ابواب «کتاب الامامه» بحار الانوار از بصائر الدرجات ۱۱۳
۵. ویژگی های ظاهری بصائر الدرجات ۱۱۷
- ۵-۱. نام کتاب و نسخه های آن ۱۱۹
- ۵-۲. ساختار بصائر الدرجات ۱۲۱
- ۵-۳. ویژگی های اسناد بصائر الدرجات ۱۲۴

۱۲۵	۴-۵. سبک‌شناسی صفار در تألیف بصائرالدرجات
۱۳۱	۶. ویژگی‌های مقام امامت از منظر بصائرالدرجات
۱۳۳	۱-۶. اشاره
۱۳۵	۲-۶. نقد سخن‌اتان کُلبَرگ
۱۳۹	۷. ویژگی‌های علم اهل بیت (علیهم‌السلام)
۱۴۱	۱-۷. ویژگی‌های علم صحیح و عالم الهی
۱۴۱	۲-۷. ارزش و جایگاه علم
۱۴۲	۳-۷. آل محمد (علیهم‌السلام): عالمان حقیقی و سرچشمه‌های علم
۱۴۳	۴-۷. اهل بیت (علیهم‌السلام): گنجینه‌داران علم الهی
۱۴۳	۵-۷. مشارکت امامان با پیامبر در علم و دیگر کمالات و وراثت علم پیامبر
۱۴۴	۶-۷. منابع علم اهل بیت (علیهم‌السلام)
۱۵۷	۸. عرصه‌های علم اهل بیت (علیهم‌السلام)
۱۵۹	۱-۸. اشاره
۱۵۹	۲-۸. امام حامل علوم قرآن
۱۶۱	۳-۸. ائمه وارثان علوم و میراث‌های پیامبران گذشته و کتب آسمانی پیشین
۱۶۲	۴-۸. علم به گذشته و آینده و همه رخدادهای جهان و هرچه در آسمان و زمین است
۱۶۳	۵-۸. علم به همه حلال و حرام و همه آن چه مردم بدان نیازمندند
۱۶۴	۶-۸. علم امامان به دیگر عوالم
۱۶۶	۷-۸. علم منایا و بلایا و انساب
۱۶۷	۸-۸. علم به همه زبان‌های انسان‌ها
۱۶۸	۹-۸. علم به زبان حیوانات
۱۶۸	۱۰-۸. علم به ضمایر و اسرار نهفته انسان‌ها و احوال شیعیان
۱۶۹	۱۱-۸. معرفت امام به مؤمن و کافر و منافق
۱۷۰	۱۲-۸. عرضه اعمال امت بر پیامبر و امامان
۱۷۱	۱۳-۸. انتقال و جریان دائم علم به اهل بیت (علیهم‌السلام)
۱۷۹	۹. ولایت اهل بیت (علیهم‌السلام)
۱۸۱	۱-۹. اشاره

- ۹-۲. اختیارات اهل بیت علیهم السلام در اعمال ولایت ۱۸۱
- ۹-۳. نمونه‌هایی از معجزات اهل بیت علیهم السلام ۱۸۶
- ۹-۴. ولایت اهل بیت علیهم السلام در حیطة تشریع ۱۸۶
- ۹-۵. ولایت و سرپرستی ائمه بر همه موجودات ۱۸۸
- ۹-۶. عرصه پذیرش و تحمل ولایت اهل بیت علیهم السلام ۱۹۱
- ۹-۷. عرصه مراحل خلقت اهل بیت علیهم السلام و شیعیان ۱۹۴
- ۹-۸. روایاتی که اهل بیت علیهم السلام را مصداق آیاتی از قرآن می‌دانند ۱۹۵
۱۰. بررسی کتابخانه اختی بصائر الدرجات ۱۹۷
- ۱۰-۱. روش تحقیق دانشوران در کتب روایی متقدم ۱۹۹
- ۱۰-۲. بررسی اصالت کتب بصائر الدرجات ۲۰۱
- ۱۰-۳. بررسی انتساب بصائر الدرجات موجود به صفار ۲۱۱
- ۱۰-۴. نقد دیدگاه آقای محمدرضا قربانی درباره نسخه موجود بصائر الدرجات ۲۱۷
۱۱. بررسی اعتبار بصائر الدرجات ۲۲۱
- ۱۱-۱. معنای اعتبار کتاب ۲۲۳
- ۱۱-۲. تفاوت میان حدیث ضعیف و موضوع ۲۲۷
- ۱۱-۳. ویژگی‌های اعتبار کتاب ۲۳۰
۱۲. اعتبار مضمونی ۲۳۵
- ۱۲-۱. وجود استفاضه یا تواتر معنوی در بسیاری از مضامین کتاب ۲۳۷
- ۱۲-۲. مطابقت مضمونی کتاب با دیگر منابع حدیثی شیعه ۲۳۸
- ۱۲-۳. غلوآمیز نبودن مفاهیم کتاب ۲۳۹
- ۱۲-۵. فرهنگ اعتقادی شیعه، دور از شرک ۲۴۴
۱۳. دیدگاه ابن ولید درباره غلو ۲۴۷
- ۱۳-۱. نگاه پیشینیان به مسأله غلو ۲۴۹
- ۱۳-۲. وجود اختلافات کلامی میان راویان و اصحاب ائمه از منظر رجالیان ۲۴۹
- ۱۳-۳. تفکیک میان اعتقادات راوی و وثاقت و صحت منقولات وی ۲۵۲
- ۱۳-۴. توجه پیشینیان به متن احادیث در قبول یا عدم قبول خبر ۲۵۴
- ۱۳-۵. پدیده استثنا؛ شاهی مهم بر نگاه مضمون‌گرای محدثان ۲۵۷

۱۳-۶. اقسام استثنا.....	۲۵۸
۱۳-۷. جمع بندی بحث غلو.....	۲۶۳
۱۴. دیدگاه ابن ولید درباره مستندات روایی مقامات اهل بیت علیهم السلام	۲۶۷
۱۴-۱. کلیات.....	۲۶۹
۱۴-۲. چهار احتمال در عدم نقل ابن ولید.....	۲۶۹
۱۴-۳. نقد دیدگاه محمد علی امیر معزی در تحلیل عدم نقل بصائر الدرجات از جانب ابن ولید.....	۲۷۴
۱۴-۴. اشتراک های فراوان میان بزرگان شیعه درباره مقامات اهل بیت علیهم السلام	۲۷۹
۱۵. بازیابی شماری از منابع مکتوب بصائر الدرجات.....	۲۸۹
۱-۱۵. رهننگ کتبی حدیث در شیعه.....	۲۹۱
۱۵-۲. تدوین کتب اجمعه از روی اصول.....	۲۹۳
۱۵-۳. شیخ اسطر، واسطه انتقال کتب.....	۲۹۴
۱۵-۴. روش های شناسایی منابع مکتوب بصائر الدرجات.....	۲۹۷
۱۵-۵. آشنایی با شمارش از منابع مکتوب بصائر الدرجات.....	۳۰۰
۱۵-۶. کتاب هایی که صفار به صراحت نام نبرده است.....	۳۰۱
نتیجه گیری.....	۳۱۵
کتابنامه.....	۳۱۷
مقالات و پایان نامه ها.....	۳۲۲

مقدمه

در طول تاریخ بلند امامت همواره احادیث رسول خدا و اهل بیت پاک ایشان (صلوات الله علیهم اجمعین) دومین رکن اساسی در اثبات و تبیین مسائل و موضوعات امامت بوده است.

از این رو، از همان دهه های نخستین ظهور اسلام، عالمان و فرهیختگان بر جمع آوری و نشر این میراث گرانها بسیار همت گمارده و - حفظ این سرچشمه معارف علوی را سرلوحه تلاش خود قرار داده اند.

از میان صدها اثر حدیثی که توسط راویان و محدثان امامیه نگاشته شده است برخی آثار به سبب ویژگی هایشان از جایگاهی تأثیرگذار و نقشی درخشان بر مباحث امامت برخوردارند.

یکی از نخستین آثار برجای مانده از این دست، کتاب «بصائر الدرجات الکبری» نگاشته محدث جلیل القدر محمد بن حسن صفار قمی (م ۲۹۰ هـ.ق.) است. وی که محضر امام عسکری (سلام الله علیه) را درک کرده و از اصحاب آن حضرت به شمار می آید بیش از ۳۰ اثر به دنیای علم و دانش تقدیم کرده است که کتاب بصائر الدرجات وی دارای امتیازات خاص در مباحث امامت است؛ به گونه ای که آشنایی عمیق با این

اثر را برهرامامت پژوهی امری شایسته و بایسته نموده است.

بنیاد فرهنگی امامت که تحکیم و نشر عالمانه اندیشه امامت در میان مسلمانان و حق جویان را مأموریت خود می داند معرفی تفصیلی و تثبیت جایگاه برخی آثار شاخص امامتی را در دستور پژوهشی خود دارد.

در این راستا معاونت پژوهش بنیاد امامت، معرفی و تحقیق کتاب بصائر الدرجات را در قالب یک کلان پروژه پژوهشی به جمعی از اساتید و پژوهشگران سپرده است که ثمره آن - ان شاء الله - در چند مرحله به زیور طبع آراسته خواهد شد.

در گام نخست این طرح (کتاب حاضر) که به همت فاضل ارجمند جناب آقای مجید جعفری رقم - زورده استاد شخصیت مؤلف کتاب بصائر الدرجات و فضای علمی - فرهنگی زمانه وی که آثار او را در سامان نشسته به تفصیل گزارش و ترسیم شده، آنگاه سخنی کوتاه از تأثیر این اثر بر دیگر کارشناسی به میان آمده است. در چهار فصل بعد، گزارشی تفصیلی از محتوای کتاب بصائر الدرجات ارائه شده و سپس در شش فصل به کتابشناسی، اعتبارسنجی و پاسخ به برخی پرسش‌ها در همین باب پرداخته شده است.

این بخش از کلان پروژه یاد شده را استاد عبدالجبار طالعی و استاد سید علیرضا حسینی مورد ارزیابی و مذاقه قرار داده‌اند که جا دارد مراتب قدردانی و سپاس وافر خود را از این عزیزان ابراز داریم و مزید توفیقات ایشان در خدمت به استان ابرار بیت عصمت و طهارت را از حضرت باری تعالی مسألت نماییم.

همچنین شایسته است از مسئولان گرامی و همکاران عزیزی که با بذل توجه خود این مسأله مهم را تا به انجام همراهی و سرپرستی کرده‌اند کمال تشکر را تقدیم بداریم.

تلاش همه عزیزان مورد رضایت پروردگار عالمیان و مشمول دعای ولی عصر حضرت بقیه الله الاعظم باد.

معاونت پژوهش بنیاد فرهنگی امامت

تابستان ۱۳۹۴

پیش‌گفتار

مباحث حوزه حدیث شیعه، در سال‌های اخیر مورد توجه بسیاری از محققان، اعم از شیعه و غیر شیعه و حتی شماری از مسلمانان قرار گرفته است. همچنین برخی از مباحث حوزه عقاید شیعه به‌ویژه مبحث امامت و مقامات الهی امامان علیهم‌السلام و شناختن مرز غلو، به‌طور جدی در معرض مناقشه محققان قرار گرفته است.

کتاب بصائر الدرجات تألیف محمد بن حسن رحمته‌الله می‌توان نقطه برخورد همه این مباحث دانست؛ زیرا از سویی اثری کاملاً حدیثی است و از سویی دیگر، بیشتر درباره جایگاه ویژه امام در نظام معرفتی شیعه سخن می‌گوید. آن‌چه به اهمیت این کتاب می‌افزاید، قدمت تاریخی آن است؛ می‌توان ادعا نمود در میان کتاب‌های حدیثی که در اختیار ما قرار دارد، این اثر نخستین جامع حدیثی در موضوع امامت است.

افزون بر این چون تحقیقی جامع درباره این کتاب نیافتم، تصمیم گرفتم پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود را به این موضوع اختصاص دهم. پس از دفاع پایان‌نامه، به تشویق برخی اساتید تصمیم گرفتم تحقیق درباره کتاب بصائر الدرجات را کامل کنم و در قالب کتابی ارائه دهم. با عنایت الهی و مدد حضرت ولی عصر علیه‌السلام. پس از چند سال این آرزو

به بار نشست و اکنون این کتاب به محضر علاقه‌مندان معارف ولایی عرضه می‌گردد. این اثر، گام اول در جهت شناخت کتاب بصائر الدرجات تلقی می‌شود و طبیعی است که خالی از اشکال نباشد. بدین رو، از همه کارشناسان و محققان گرامی تقاضا دارم نویسنده را از دیدگاه‌های سازنده خود محروم نسازند.

در همین جا لازم می‌دانم از زحمات پدر و مادر گرامی‌ام که زمینه ورود من را به عرصه تحقیق فراهم نمودند، تقدیر و تشکر نمایم. همچنین از آقایان دکتر عبدالهادی فقهی‌زاده، استاد راهنما، دکتر مجید معارف، استاد مشاور، استاد سید علیرضا حسینی، وحجة الاسلام دکتر محمدتقی سبحانی که در تدوین و تکمیل این اثر، نظرهای اصلاحی خود را در اختیارم قرار دادند، خاضعانه تشکر می‌کنم. نیز از مسؤولان محترم بنیاد فرهنگی امامت که مکان طبع این اثر را فراهم کردند، صمیمانه قدردانی می‌نمایم.

از خداوند متعال مسئلت می‌نمایم این اثر ناچیز را به عنوان خدمتی ناقابل به آستان مبارک اهل بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام برسد و آن را ذخیره اخروی‌ام قرار دهد و هر چه زودتر چشم ما را به جمال نورانی قطب عالم اسکان و صاحب حقیقی علوم و معارف الهی، حضرت بقیه الله الاعظم - ارواحنا لتراب مقدمه الفداء - روشن سازد و همه ما را مشمول عنایات آن سرور کائنات قرار دهد.

مجید معارفی

حوزه علمیه قم

ربیع الثانی ۱۴۳۴ هجری قمری

اسفند ۱۳۹۱ شمسی